

*Доценко М. В.,
аспірант кафедри української філології і культури
Донецького національного університету*

ЗВ'ЯЗОК ТОПОНІМІКОНУ І ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОЇ ПРИРОДИ ТЕКСТУ

Анотація. У статті розглянуто топонімну лексику роману В.П. Підмогильного «Місто». Описано структуру цього класу власних назв, виділено розряди топонімів. Увагу приділено особливостям функціонування топонімного сегменту у жанрі урбаністичного роману і в модерністському тексті загалом.

Ключові слова: поетонім, топонім, онімний простір, топонімний простір, модернізм, урбаністичний роман.

Постановка проблеми. Українська література – невичерпне джерело для досліджень із поетичної ономастики. Власні назви у художньому мовленні входять у синтагматичні відношення між собою і апелятивами, активізуючи конотативні потенції, інформаційність, емоційно-логічні асоціації. Зокрема топонімкон робить полотно тексту більш рельєфним, володіє широкими можливостями для втілення ідейної домінанти авторського задуму. Топонімна лексика відрізняється своєрідністю функціонування в прозі і в поезії, в окремих жанрах і стилях. З огляду на вищевказане, вивчення цього розряду власних назв у художньому просторі користується неабиякою популярністю серед лінгвістів.

Незважаючи на те, що вивчення топонімів у художньому тексті є порівняно новою темою ономастики, сьогодні нагромаджено чимало спостережень вітчизняних та зарубіжних дослідників цієї проблематики. В.М. Топоров, С.В. Перкаса, І.І. Маруніч, К.М. Ірисханова, Ю.О. Карпенко, Г.П. Лукаш, Т.В. Немировська, Е.В. Боева, О.І. Фоякова, М. В. Феменко, О.В. Савреї досліджували топонімію у мовотворчості О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя, І.С. Тургенєва, Т.Г. Шевченка, М.М. Коцюбинського, Лесі Українки, В.К. Винниченка, О.Ю. Кобилянської. Новим витком у розвитку ономастики став розгляд онімії художнього тексту через призму жанрової та стильової природи твору. Зазвичай пильна увага науковців приділяється дослідженню топонімів у жанрах наукової фантастики і фентезі (Є.А. Лугова). Питання стильових особливостей топонімного сегменту торкається у своїх розвідках М.Н. Максимюк у розвідках, присвячених постмодерністському онімному простору. Такий підхід є досить свіжим і актуальним, оскільки відкриває нові аспекти функціонування топонімів у художньому просторі.

Наше дослідження спрямоване на визначення ролі топонімного сектору у створенні модерністського тексту – першого урбаністичного роману В.П. Підмогильного «Місто». Ця мета визначає вирішення таких завдань: виокремити із тексту роману топонімні одиниці; упорядкувати топонімкон за розрядами; проаналізувати отримані результати з позиції жанрової і стильової своєрідності твору.

О. І. Фоякова наголошує, що топоніми в художньому тексті, крім того, що є засобом локалізації, «мають свої явні чи приховані стилістичні мотивації, прямі чи непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межа-

ми» (цит. за: [3, с. 105]). «Вживання (...) власних географічних назв – топонімів – має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Вживання топонімів у певній мірі свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії» [1, с. 7]. Топонім – це «вмістилище» знань про конкретну географічну територію (місто, регіон, країну), що зберігає та передає від покоління до покоління інформацію про історію, культуру, звичаї, а також досвід мешканців, набутий у процесі трудової діяльності та історичного розвитку етносу. Топоніми в художньому тексті завжди відображають простір перебування людини. Унікальність топонімів, як культурних знаків, полягає в їхній здатності формувати образ, поглиблюючи світобачення, світорозуміння, моральні, етичні та естетичні засади. Отже, топоніми – це своєрідні «пам'ятники», «музеї», «дзеркала» історії та культури народу. Топоніми накопичують та зберігають культурну інформацію у свідомості індивідів, щоб у разі необхідності можна було відтворити ці знання за допомогою різноманітних мовних засобів.

Митець обирає оніми з певними художніми настановами. Зокрема, найперша функція топонімів у художньому тексті – це локалізація, означення місця подій. Роман «Місто» став першою урбаністичною прозою в українській літературі. На відміну від попередніх йому авторів, зорієнтованих на розробку «сільських» (народницьких) тем, Валер'ян Підмогильний на засадах модернізму позиціонує місто як зразок, джерело культури, об'єкт прагнень, наголошуючи на протистоянні з селом. Саме у Києві прагне головний герой і всі молоді люди отримати освіту, знайти себе, реалізувати свої можливості: «*Київ! Це те велике місто, куди він їде вчитись і жити. Це те нове, що він мусить у нього ввійти, щоб досягнути своєї давньої вищої мрії*». Проте деякі критики закидають автору «хуторянську ворожість» до міста. Наприклад, коли головний герой вперше вночі вийшов на Хрещатик, він був вражений небаченою розкішшю: «*О ненажерливе місто!*». Степан зробив такий висновок, адже село на той час лише мріяло про електричне освітлення, а Київ тонував у безлічі вогнів, освітлених вітрин із великою кількістю товарів, які селянину були недоступні.

Маючи на меті створити виразний і детальний образ міста, автор використовує тематичну топонімну лексику – формує органічні декорації, в яких відбувається дія (разом із дією змінюються і декорації). Для загального упорядкування топонімів зручним видається використання термінів, запропонованих М.М. Торчинським [4]. У романі знаходимо розмаїття **урбанонімів** – власних назв будь-яких міських топографічних об'єктів. В.П. Підмогильний свідомо використовує велику кількість **годонімів**, які занурюють читача у міський простір; автор згадує назви вулиць (*Андріївський узвіз (Андріївський взвіз), Васильківська, Велика Житомирська, Велика Підвальна, Володимирська, Леніна, Львівська, Мала Підвальна, Ниж-*

ній Вал, Павлівська, П'ятакова, Революції, Свердлова, Трьохсвятительська, Хрещатик); бульвару (Шевченківський); проспекту (Берестейське шосе); провулків (Гімназійний, Михайлівський). Якщо годонім – це назва лінійного міського об'єкта, то **агоронім** – назва об'єкта, подібного до площі. Автор коментує маршрут переміщення головного героя містом, вказуючи назви площ (Інтернаціоналу, Революції) і майдану (Комінтерну) Києва.

Найменування окремих мікрорайонів, кварталів та інших частин міста кваліфікують, як **кварталоніми**. В.П. Підмогильний, підпорядковуючи свій роман загальній меті урбаністичності, створює для читача путівник чи карту. Крім розлогого уточнення назв вулиць і їх місцезнаходження, вважає за потрібне вказати назви районів, частин Києва (Дарниця, Демерівка, Липки, Поділ, Старий Город).

Валер'ян Підмогильний використовує конотативні забарвлення деяких назв. Наприклад, використовує закріплену ознаку престижності: «Він поставив будинок у Липках, великий, п'ятиповерховий, став гуртовиком, склав мільйони». Ця історична місцевість у кінці XIX століття стала аристократичним районом, і назва надалі функціонувала зі стійкою асоціацією. Введення конотативності урбанонімів у текст роману зумовлене метою зробити малопривабливим образ передмістя – першого прихистку головного героя: «Поділ, зокрема Нижній Вал, занедбана вулиця, діра, нетрі передмістя, зовсім переставали йому подобатись, і довгий шлях до інституту, якого раніше він зовсім не помічав, почав здаватись йому надто втомним».

Серед усієї пропріальної лексики роману є ще кілька розрядів топонімів, які можна сприймати, як «візитівку» міста. Це назви лісів і назви парків, які виокремлюють у межах сільвонімів – назв зелених насаджень: **дрімоніми** (Голосіївський ліс) і **дендроніми** (Золоторитський сквер, Царський сад, Пролетарський сад, Володимирський горб, Аскольдова могила). Приділяючи увагу рельєфу земної поверхні, загальному вигляду і характеру місцевості Києва, автор деталізує ландшафт згадкою яру – **каньйонімом** Хрещатий Яр. Теж поодиноким, але не менш важливим у пейзажному зображенні і в символічному аспекті є використання гідроніму – назви «головної артерії» держави – **потамоніму** Дніпро; цей топонім говорить про красу і велич, символізує столицю. Уточнюючим «штрихом» в описі міста є згадка назви острова на Дніпрі – **інсулоніма** Труханів острів.

Крім власних назв просторових об'єктів, топографічну карту міста на сторінках роману творять **еклезіоніми** Лавра, Софія, Володимирський собор. Використання автором у перших двох випадках просторічних варіантів наближує читача до реальної атмосфери Києва. Згадуються назви музеїв (Історичний музей, музей Ханенка), історичних пам'яток (Золоті Ворота).

Можна зробити висновок, що автор свідомо використовує цілий спектр топонімів із різних розрядів (переважно урбанонімів) для достовірного відтворення образу міста в художньому просторі, а також використовує народні іменування. Таке різноманіття, наголошення на назвах і розташуванні, на нашу думку, можна вважати особливістю функціонування топонімичної лексики у жанрі урбаністичного роману.

Щодо загального розгляду топонімії в межах модернізму, варто відзначити вже сформований на той час відрив у літературі від народницьких тем (тем села) і звернення до більш глобальної проблематики. На рівні власних назв, зокрема топонімів, це виражається у введенні лексичних одиниць, які

свідчать про розширення світогляду, ерудованості, інтересів як автора, так і реципієнта – необов'язково представника еліти.

Широко представлені у топоніміці роману адміністративні хороніми **суверонімами** – назвами незалежних держав і союзів (Америка, Англія, Союз Республік (Союз), Україна (Вкраїна); Русь) і **районімами** – назвами адміністративних частин країни: автономій, областей, районів, округів тощо (Київщина, Херсонщина, Кагарлицький район). Природні хороніми (натуралоніми) репрезентовані **континентонімами** – назвами материків і частин світу (Австралія, Африка) і **регіонімами** – назвами природних районів (Кавказ).

Поодинокі вжиті назви островів – **інсулоніми** (Малайські острови) і півостровів – **пенінсулоніми** (Крим). Також вузько представлені назви шляхів сполучення поза населеними пунктами – **дромоніми** (лінія Київ–Тетерів).

Що стосується ойконімів, більшість **астіонімів** (назв міських поселень) у романі – національні, і пов'язані з описом рідного краю (Катеринослав, Київ, Одеса, Радомишль, Сімеїз, Харків, Черкаси). Світові полісоніми – найчастіше назви великих міст, культурних центрів – передають відповідну енциклопедичну інформацію (Батумі, Париж, Рим). Паралельно з астіонімами у романі функціонують **комоніми** – назви сільських поселень (Глухарі, Кіндратівка, Теревені). У романі роль цих назв зводиться до символізації «минулого» головного героя: місця проживання, інтересом до подій, які у цих локаціях розгортаються. Ще у межах комонімів вжиті назви залізничних станцій (Фундуклеївка, Носівська станція).

Властиво новим у прозі, співзвучним з українським авангардом, є вживання **космонімів** – назв планет (Марс).

Таким чином, особливість функціонування топонімної лексики у модерністській прозі полягає у розширенні кола розрядів, введених у текст, а також у специфіці окремих топонімів. Розвиток української літератури знайшов відображення в сприйнятті читачем топонімів з усієї земної кулі і поза її межами. Наявні назви, для інтерпретації яких потрібні знання не лише географії, а й історії.

Використання автентичних топонімів, як одного з компонентів образної деталізації урбаністичного тексту, забезпечує правдоподібність зображення міського простору і характеризує стиль письменника. Роль топонімів (як і всього онімікону) у художньому просторі полягає у віддзеркаленні процесів, які відбуваються в економіці, соціальній свідомості і культурному житті суспільства, тому заслуговує на подальше дослідження з такої точки зору.

Література:

1. Калиняк М. Урбаністична топоніміка Франкової прози. Трансформація реального топосу в художній / М. Калиняк // Українське літературознавство. – 2014. – Випуск 78. – С. 69–76.
2. Підмогильний В. Місто. [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/p/pidmogilnij-valer-yan/446-valer-yan-pidmogilnij-misto>.
3. Савреї О. Функціонування топонімів у прозових творах О. Кобилянської. [Електронний ресурс] / О. Савреї. – Режим доступу: <http://www.karprnko.in.ua/wp-content/2013/Savrey1.pdf>. – С. 104–113.
4. Торчинський М. Денотатно-номінативна структура топонімікону української мови [Текст] / М. Торчинський // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія : зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 356–359. – С. 375–379.

Доценко М. В. Связь топонимикона и жанрово-стилевой природы текста

Аннотация. В статье рассмотрена топонимная лексика романа В.П. Подмогильного «Город». Описана структура этого класса имен, выделены разряды топонимов. Внимание уделено особенностям функционирования топонимного сегмента в жанре урбанистического романа и в модернистском тексте в целом.

Ключевые слова: поэтоним, топоним, онимное пространство, топонимное пространство, модернизм, урбанистический роман.

Dotsenko M. The relationship of toponymy and genre-stylistic nature of the text

Summary. The article describes toponymic lexicon of V. Pidmogilny's novel «City». Described the structure of this class names, allocated categories of place names. Attention given to peculiarities of functioning of toponymic segment in genre of modernist urban novel.

Key words: poetonym, toponym, onym space, toponymic space, modernism, urban novel.